

**ԱՆԿԱՍԵԼԻ ԱՌԱՋԱԴԻՄՈՒԹՅԱՆ ՄԱՐԴԱԲԱՆԱԿԱՆ
ՀԱՏՈՒՑՈՒՄԸ**

ԳԱԳԻԿ ՍՈՂՈՍՈՆՑԱՆ

XX դարի երկրորդ կեսից մարդիկ հիասթափվեցին արևմտյան քաղաքակրթության «առաջադիմապաշտության» գաղափարաբանությունից: Ձևավորվում է չինքնորոշվող, սոցիալական կարծրատիպերին ու պայմանականություններին կուրորեն հետևող ու ցուցադրական ակտիվությամբ ապրող «միաշափ մարդը»: Գործողությունների շահամիտման որոշիչ ազդակ է դառնում սպառողական հասարակության գերագույն արժեքը՝ հաճույքը: Տեսնկությունը, ասել է թե՛ օտարումը, դառնում է աշխարհի ճակատագիրը: Այս իմաստով ընկալված տնանկությունը նշանակում է անիսկականություն, մարդկային կեցության ռեդուկցիա դեպի առասպելականը, «բեմականացված հասարակությունը», որտեղ կորսվում է կյանքի ներքին ամբողջականությունը:

Վերլուծելով «բեմականացված հասարակության» «միաշափ մարդու» արժեքային համակարգը, գործողություններն ու վարքը՝ հանգում ենք այն եզրակացությանը, որ «ժամանակի ճամփեզրին» չհայտնվելու համար անհրաժեշտ է իրականացնել պահպանողական հեղափոխություն, որպեսզի մարդու բարձրագույն հոգևոր կողմնորոշիչը լինի ոչ թե սոսկ առաջընթացը, այլ հավերժ վերադարձը, ավելի ճիշտ՝ վերադարձը հավերժականին, վերադարձը մարդու համընդգրկուն ամբողջականությանը:

Բանալի բառեր – *առաջադիմապաշտություն, ճգնաժամ, անորոշություն, օտարում, տնանկություն, բեմականացված հասարակություն, մանիպուլյատոր-մարդ, միաշափ մարդ, մարդաբանական ճգնաժամ, վերադարձ հավերժականին*

Մարդիկ շատ ավելի նման են իրենց դարաշրջանին, քան իրենց հայրերին: Եվ ժամանակակից տղամարդիկ ու կանայք իրենց ծնողներից տարբերվում են նրանով, որ սպրդում են այն ներկայում, որն ուզում է մոռանալ անցյալը և այլևս չի հավատում ապագային:
Գի Դերոդ

XX դարը նշանավորվեց մարդկության նախընթաց պատմությամբ երբևէ չարձանագրված պատերազմական, քաղաքական, բնապահպանական և բարոյական աղետներով: Մարդիկ հիասթափվում են արևմտյան քաղաքակրթության համար արդեն դասական դարձած առաջընթացի գաղափարից: Գիտատեխնիկական հեղափոխությունը հանգեցնում է

Էկոլոգիական ճգնաժամի, քաղաքական հեղափոխություններն ու համաշխարհային երկու պատերազմները, կրոնական արմատականությունը, կորուստների ու հիասթափությունների դառը փորձը, ինչպես նաև «զանգվածային հասարակության» արժեքների լայնաթափ քարոզը, մարդկությանը պատուհասած տարատեսակ համաճարակները հանգեցնում են մարդաբանական ճգնաժամի, «անձի նույնականության» կորստի, «սուբյեկտի մահվան», ազդարարվում է «միաչափ մարդու» «հաղթարշավը»: Տպավորություն է ստեղծվում, թե որքան մարդիկ ավելի են քաղաքակրթվում ու գիտելիքներ կուտակում, այնքան ավելի թերահավատ են դառնում իրենց շրջապատող հրաշափառ ու ճանաչողությանը ոչ ենթակա երևույթների հանդեպ ու նաև անտարբեր՝ ավելի ու ավելի հակվելով հարմարավետությանն ու ինքնահնար վայելքի հավելաճին: Ապագայի նկատմամբ վստահության և հավատի նվազումը դառնում է վախի ու անորոշության պատճառ: Հոռետեսությունը թափանցում է պատմական գործընթացների փիլիսոփայական իմաստավորման ոլորտները: «Մարդիկ թույլ տվեցին գաղափարին մթագնել բանականությունը, - նկատում է Օրտեգա ի Գասետը, - դրանով իսկ նրանք իրենց ձեռքից բաց թողեցին պատմության սանձը, կոտրեցին զգոնությունն ու հմտությունը, և կյանքը դադարեց իրենց ենթարկվել: Եվ այժմ ահա նա ազատորեն թափառում է՝ չիմանալով, թե որ ուղով ընթանա: Ապագայի ազնիվ մարգարեի դիմակ դրած առաջադիմության կողմնակիցը չի մտածում ապագայի մասին, նա համոզված է, որ ապագայից չի կարելի ակնկալել ո՛չ գաղտնիքներ, ո՛չ անակնկալներ, ո՛չ էական բաներ, ո՛չ էլ ճակատագրական շեշտակի շրջադարձեր»¹: Եթե նախկինում պատմական զարգացման ընթացքում ճգնաժամը դիտարկվում էր որպես քաղաքակրթության հիմնարար արժեքները որևէ կերպ չշոշափող դիպվածային, ժամանակավոր երևույթ, ապա անցյալ դարի 60-70-ականներից սկսած՝ մտածողների մի ստվար հատված հակված է այն դիտարկելու որպես քրոնիկական, համընդհանուր ճգնաժամ՝ ապագայում դրա մեղմացման խիստ մշուշոտ, անիրագործելի հեռանկարով:

Ջերալդ Հոլտոնի կարծիքով՝ մենք դառնում ենք պարադոքսալ մի իրավիճակի ականատեսը, երբ ճգնաժամն ընկնում է բնական հուն, կանոնակարգվում, մարդկությունը քիչ առ քիչ հաշտվում, հարմարվում է տարաբնույթ ճգնաժամերին ու մշտական լարվածությանը. «Պատմական փորձն ավելի քիչ է դառնում դյուցազներգության մաս, այն ավելի շատ նմանվում է սնամեջ, անբովանդակ գործի (soap opera)»²:

XX դարի 2-րդ կեսից սկսած՝ առաջընթացի գաղափարի «անսահման անորոշությունը» այլևս ոչ թե ոգևորում, ընդհակառակը՝ մարդկանց դարձնում է դյուրաբորբոք՝ հարուցելով նրանց վրդովմունքն ու դժգոհությունը: «Աշխարհում իդեալական վիճակ չի կարող լինել: Ճշմա-

¹ **Ортега-и-Гассет Х.** Дегуманизация искусства и другие работы. М., 1996, с. 73.

² **Философия истории: учеб. пособие / под ред. А. С. Панарина.** М., 1999, с. 369.

րիտ, կանոնավոր աշխարհակարգ գոյություն չունի: Չկա կատարյալ մարդ»³: Կարլ Յասպերսի այս խոսքը հակասում է եվրոպական քաղաքակրթության մեջ ամրագրված լայնիցյան այն համոզմունքին, թե «ամեն ինչ դեպի լավն է գնում աշխարհների մեջ այս լավագույնում», այն հստակորեն արտահայտում է XX դարի մարդու խոր հիասթափությունը «առաջադիմապաշտության» («պրոգրեսիզմի») գաղափարաբանությունից՝ դառնալով մարդաբանական ճգնաժամի խորքային պատճառներից մեկը: Արտադրության և սպառման անընդհատ գործառույթյան պայմաններում հանկարծ ծառանում է էկզիստենցիալ մի հարց. «Ի վերջո այս ամենն ի՞նչ իմաստ ունի»: Համընդհանուր այն համոզմունքը, որ իրականը բանական է, և որ գոյություն ունեցող սոցիալ-տնտեսական համակարգը, անկախ ամեն ինչից, կայուն է և շարունակում է արդյունավետորեն բարիքներ արտադրել, ինչը մարդկանց զրկում է ինչ-որ բան փոխելու և արարելու ցանկությունից, վստահություն հաղորդելու փոխարեն առաջացնում է անհանգստության և տագնապի զգացողություն: Մարդը տառապում է ոչ այնքան այն բանից, որ չի կարողանում լուծել իր առջև ծառայած պրոբլեմները, որքան այն բանից, որ չի կարողանում հասկանալ ինքն իրեն, իր մտքերը և իր գիտակցությունը: Հասարակության այսպիսի վիճակը Մաքս Մյուլլերը ներկայացնում է «հետպատմություն» հասկացությամբ: Հետպատմության շրջափուլում անհատի և աշխարհի փոխադարձ նույնականության ավանդական փնտրտուքի փոխարեն գործողությունների շահամիտման որոշիչ ազդակ է դառնում զանգվածային-սպառողական հասարակության գերագույն արժեքը՝ հաճույքը⁴: Ջարգացման այս շրջանում սոցիալ-տնտեսական համակարգն ապահովում է նման կյանքի պաշտպանությունն ու անվտանգությունը: Անհոգ գոյության համար ստեղծելով հնարավոր բոլոր պայմանները սոցիալ-տնտեսական համակարգն իրականացնում է նաև բեռնաթափող գործառույթներ. մարդը պարտավոր է ոչ թե արտադրել, ստեղծագործել, այլ միայն սոցիալիականացվել և գործառել «պատմության համատեքստում»: Երջանկության պատմականորեն ավանդված նախկին ընկալմանը, որը ներկայացվում էր «պատմության իմաստ» հասկացությամբ, փոխարինում է անհատական «հաճույքը»: Այն, սակայն, որպես իմաստ ընկալվում է միայն առանձին անհատի կյանքի համար:

«Մենք ապրում ենք մեքենաների և նորագույն տեխնոլոգիաների կողմից մեզնից գաղտնաբար բռնագրավված մարդաբանության ավարտի դարաշրջանում»⁵, - պնդում է Բորիս Մարկովը: Չավթվել են նաև սոցիալական տեխնոլոգիաները, որոնք մարդուն ոչ թե օտարում, այլ

³ Ясперс К. Смысл и назначение истории. М., 1994, с. 242.

⁴ St u Мюллер М. Смысловые толкования истории // Философия истории: антология / сост. Ю. А. Кимелев, М., 1995, էջ 274:

⁵ Марков Б. В. После оргии // Америка / Ж. Бодрийар, СПб., 2000, с. 40.

ծրագրավորում են, սկզբից գայթակղում, հետո ինտեգրում և ի վերջո ամբողջությամբ կլանում են իրենց ցանցերում: Արդի քաղաքակրթության մեջ, նախորդ դարավերջից սկսած, զանգվածային տեղեկատվության, քաղաքական, գաղափարախոսական և հոգեբանական ազդեցության գերիզուցման միջոցների օգնությամբ մարդու և հասարակության «ծրագրավորման» գործընթացը ներկայումս այլևս սպառնալի չափերի է հասնում: «Ծրագրավորված» մարդը կորցնում է իր աստվածատուր բնության էական հատկանիշները՝ չկաղապարված մտածելու, անկաշկանդ գործելու և, վերջապես, ինքն իրեն և իր կյանքն ու պատմությունն ազատորեն արարելու կարողությունը: Բարեկեցիկ ու երջանիկ պատրանքային գոյության մեջ հայտնված մարդն իրականում ապրում է իբրև ծրագրավորված ու արտաքին հանգամանքների լիակատար ընկալմամբ ապրող ոմն մեկը: Նա իրական կյանքին խուլ ու անհաղորդ է, նա այլևս անկարող է աշխարհն ընկալել որպես անկրկնելի կեցություն, տրանսցենդենտալ ամբողջականություն, նա մնացել է բախտի քմահաճույքին գերի: Նման իրավիճակում հայտնված մարդն իրական կյանքից օտարվում է, իրեն զգում լքված և մենակ, էկզիստենցիալ վախն ու տագնապը նրա մշտական ուղեկիցներն են: Ուժահատ այս մարդն անկարող է փոխել ճակատագրի ընթացքը:

Էկզիստենցիալիստ փիլիսոփաները կարծում են, որ կեցության՝ որպես ամբողջականության մոռացմամբ, էթնիկական, ազգային, մշակութային, քաղաքակրթական ինքնության աստիճանական կորստով մարդը կորցնում է նաև հայրենիքը, դառնում անտուն: Անհատականությունը տարրալուծվում է միջինության մեջ: Սուբյեկտը ոչ թե այն մեկն է, ոչ թե ես եմ, և ոչ թե՝ ոմանք, և ոչ էլ բոլորը միասին, այլ սուբյեկտը Միջինն է, «Ոմն»-ը (ըստ Մարտին Հայդեգերի եզրաբանության՝ *das Man*)⁶: Անձն իրեն չի ինքնորոշում, նա կուրորեն հետևում է սոցիալական կարծրատիպերին, պայմանականություններին, խուսափում է գիտակցական որոշումներից՝ նախընտրելով ապրել հարմարվողական, անօգտակար կյանքով, «գործերի մեջ թաթախվածի» ցուցադրական կյանքով: Մարդիկ, որոնք որևէ որոշակիություն չունեն, նկատում է Մ. Հայդեգերը, առօրեականությանը վերագրում են ինքնուրույն, որոշիչ գոյության հատկանիշներ: Բոլորն ապրում են բոլորի պես՝ կարծես մի հոտի անդամ: Ոչ ոք չի ցանկանում ապրել ինքնուրույնաբար: Մակայն էթե մարդն ինքը չի ընտրում իր կյանքը, նշանակում է՝ նա ապրում է ուրիշի կյանքով, կրկնում է այն, ինչն իրենից առաջ արել կամ ասել են միլիոնավոր մարդիկ: Բացակայում է նրա գոյության անհրաժեշտությունը⁷: Համատարած օտարման պայմաններում մարդկանց համակում է անօգնականության բույթ զգացողությունը: Տնանկությունը, ասել է թե՛ օտարումը, դառնում է ժամանակակից աշխարհի ճակատագիրը: Այս

⁶ Տե՛ս **Хайдеггер М.** Бытие и время, М., 1993, էջ 126:

⁷ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 127:

իմաստով ընկալված տնանկությունը նշանակում է անիսկականություն, աշխարհի ներդաշնակության կորուստ, մարդկային կեցության ռեդուկցիա դեպի առասպելականը, թատերականացված անվերջանալի արարների շարք, յուրատեսակ բեմականացված վիթխարի հասարակություն, որտեղ բոլորը քաջ գիտակցում են, որ իրենց կյանքը պատրանքային է, որ իրենց «Ես»-ը անիրական է, կեղծ ու խաբուսիկ:

Իր կեցության էությունական ճշգրտման անհրաժեշտության առջև հայտնված մարդը մշակում է խաղի կանոնների նոր համակարգ, որը կարելի է ներկայացնել որպես թատերականացված վարք: Սա վարքի ծրագրավորման և իրացման այնպիսի առանձնահատուկ եղանակ է, որի ամենակարևոր հատկանիշը բեմականացումն է: Խաղի տիրապետմամբ սոցիալական սուբյեկտի՝ օբյեկտից կախվածությամբ բնութագրվող հասարակությունը Գի Դեբորն անվանում է «բեմականացված հասարակություն»⁸, որը «ոչ այլ ինչ է, քան սոցիալ-տնտեսական հասարակարգի ամբողջական պրակտիկայի իմաստը, ժամանակի վրա տիրապետելու նրա եղանակը»⁹: Բեմականացված հասարակության մեջ մարդու գերագույն նպատակը շրջապատի վրա անհրաժեշտ տպավորություն գործելն է: Ի տարբերություն մարդկային համակեցության նախընթաց փուլերի, երբ իդեալը դիտարկվում էր որպես մարդու կամ հասարակության գործապաշտ կարիքների հետ կապ չունեցող, ոչ կենսաբանական բնույթի, անսահմանափակ ոգեղեն ներունակության ծավալմանն ուղղված վեհ ու ազնիվ նպատակադրություն՝ սպառման՝ զվարճալիքների և գայթակղության ժամանակակից հասարակությունը մարդկությանը պարտադրում է մարդու կեղծ տեսլական. հաջողակ ու ինքնաբավ է այն մարդը, որի անձն ու գործունեությունը (հանրային թե ինտիմ կյանքը) ամենից շատ է լուսաբանվում ու քննարկվում, որը մյուսներից անհամեմատ ավելի է սպառում, վայելում ու զվարճանում: Խաղի այս նոր կանոնները նրան ստիպում են վերածվել մանիպուլյա-

⁸ Տրոցկիզմից առանձնացումով արևմտյան մարքսիզմի մեջ առաջացավ իրադրապաշտության (սիտուացիոնիզմ) ուղղությունը, որն առավել ակտիվորեն դրսևորվեց 1968 թ. մայիսին Փարիզում սկիզբ առած ուսանողական իրադարձությունների ժամանակ: Կապիտալիզմի և կուսակցական բյուրոկրատիայի քննադատությունը հանգեցրեց սիտուացիոնիստների և անարխիստների մերձեցմանը: Քանի որ անհատական գիտակցությունը պայմանավորված է հասարակական և մշակութային իրադրությամբ, սիտուացիոնիստները, զարգացնելով մշակութային հեղափոխության մատիստական գաղափարը, այն հասցրին մինչև հակամշակույթի և հակամշակութային իրադրությունների իրավիճակային վերլուծության անհրաժեշտությանը: Այս ուղղության ամենահայտնի և կարևոր ստեղծագործությունը ֆրանսիացի հասարակական գործիչ, ավանգարդիստ ռեժիսոր և նկարիչ Գի Դեբորի (1931-1994) «Բեմականացված հասարակություն» (**Guy Debord**. Comments on Society of the Spectacle, trans. Malcolm Imrie, London: Verso, 1990) գիրքն է: Այն նվիրված է ձախ արմատական դիրքերից ժամանակակից արևմտյան հասարակության քննական վերլուծությանը:

⁹ **Дебор Г.** Общество спектакля. М., 2000, с. 12, տե՛ս նաև **Мальковская И. А.** Эволюция зрелищ в человеческом измерении // Социс, 2008, № 9, **նույնի** Метаморфозы субъективности в современном мире // Социс, 2008, № 5.

տորի¹⁰: Մանիպուլյատոր մարդու համար անձնային նախագծերի ներկայացման միակ մտահոգությունը սոսկ սեփական ապրանքանիշի հաջող խաղարկումն է: Մանիպուլյատորը չունի խորքային ապրումներ, գուրկ է իրական ու անկեղծ հուզականությունից, այլոց հետ նրա հարաբերությունները սառը հաշվարկի վրա հիմնված շահադետ դիրքորոշումների նպատակապես իրացման արդյունք են: Թեպետ մանիպուլյատոր մարդը փորձում է ուրիշների գործողություններն ու վարքը վերահսկողի տպավորություն թողնել, բայց ինքը նույնպես, գուցե և ավելի շատ, վերահսկվելու և կառավարվելու կարիք ունի: Հենց այս պատճառով էլ մանիպուլյատորը միշտ հեղինակություններ է փնտրում, նրանցով է փորձում տպավորիչ և համոզիչ դարձնել իր բեմականացված վարքի ցանկացած արար: Մանիպուլյատոր մարդու համար կյանքը խամաճիկների թատրոն է, որտեղ յուրաքանչյուր խամաճիկ (մարդ) սոցիալական ներկայացման անհրաժեշտ բաղադրիչ է, օգտագործման և վերահսկման ենթակա սոսկական դեկոր: Մանիպուլյատոր մարդուն շատ հարմար է ապրել ծայրահեղորեն պարզեցված սոցիալական բեմահարթակում:

Դեբորի կարծիքով ժամանակակից իրադրության առանձնահատկությունն այն է, որ իսպառ կորսվում է անմիջականությունը: Այն, ինչը նախկինում անմիջականորեն զգայվում, ապրվում էր, այժմ ընդամենը խաղարկվում, ներկայացվում է: Հասարակական հարաբերությունները վերածվում են անկենդան պատկերներով միջնորդավորված վիթխարածավալ ներկայացման: «Այն հասարակությունների կյանքում, որտեղ գերիշխում են արտադրության ժամանակակից պայմանները, - նկատում է Դեբորը, - սոցիալականությունը դրսևորվում է որպես բեմականացումների անսահման կուտակում»¹¹: Բեմականացված հասարակության լինելիության գործում կարևոր է գանգվածային լրատվության ժամանակակից միջոցների ու սոցիալական ցանցերի դերը, որոնք արդի քաղաքակրթության համար, ըստ էության, կատարում են տրոյական ձիու գործառույթ: Նրա համոզմամբ՝ սոցիումի «բեմականացված հասարակության» վերածման գործընթացը սկսվել է XX դարի վերջին քառորդին, սակայն ներկայացման որպես յուրահատուկ սոցիալական ֆենոմենի ձևավորումը հասնում է մինչև քաղաքակրթության ակունքները: Գ. Դեբորը կարծում է, որ մարդը նույնական է ժամանակին, այսինքն՝ մարդու կողմից իր բնության ճանաչման բարդ ու հակասական գործընթացը համահունչ է Տիեզերքի զարգացման առանձնահատկությունների աստիճանական իմացությանը: «Բնական» պատմության մեջ ժամանակի անգիտակից ընթացքը գիտակցվում, իմաստավորվում է մարդկային պատմության հոլովույթում: Խիստ դանդաղ

¹⁰ Տե՛ս Գ. Սողոմոնյան, Սոցիոմշակութային փոխակերպումներ և մադաբանական ճգնաժամ, Եր., ԵՊՀ հրատարակչություն, 2018, էջ 63-64:

¹¹ Дебор Г., նշվ. աշխ., էջ 23:

ծավալվող այդ գործընթացի արդյունքում մարդը դառնում է «ժամանակակերպ», իսկ ժամանակը «մարդակերպ»: Ավանդական կայուն և անփոփոխ (ստատիկ) հասարակություններում պատմական ժամանակը կառուցարկվում էր փուլային (ցիկլային) մոդելով, ժամանակի ընկալումն արտահայտվում էր համապատասխան գյուղատնտեսական աշխատանքների իրարահաջորդ տարվա եղանակների (ամենամյա շրջափուլերի) միջոցով: Ժամանակի մեջ կողմնորոշվելու միջնադարյան միջոցները եկեղեցու զանգերի դողանջներն էին ու եկեղեցական ծիսական տոները: Կարլ Մարքսի փիլիսոփայության ոգուն համապատասխան՝ Գ. Դեբորը պատմության մեջ կարևոր տեղ է հատկացնում ոչ միայն տնտեսագիտական իմաստով ըմբռնված հավելյալ արժեքին, այլև ժամանակային հավելյալ արժեքին՝ ազատ ժամանակին, որն աշխատավոր դասակարգի շահագործման հաշվին բաժին է հասնում տիրապետող դասակարգին: Մակայն ժամանակի սրբազան պահպանության գործառույթը ստանձնած պատմության «տերերը» չեն կարող բազմաքանակ լինել: «Հասարակության վերնախավի հենց այդ պատմական ժամանակը», դրա անդարձելիությունը և աստղաբաշխական, տիեզերական ժամանակը միասնաբար և դիցաբանական ժամանակագրությունների ձևով հիմք են դնում պատմության գաղափարի ձևավորմանը: Ընդամին, ենթադրվում է, որ միայն վերնախավին է վերապահված պարբերաբար կրկնվող ծիսական գործողություններին պատմական իմաստ հաղորդելու մենաշնորհը:

Պատմական նոր գիտակցության լիակատար հաղթանակն արձանագրվում է միայն ազատ շուկայական տնտեսության ծաղկման ժամանակաշրջանում: Մինչ նշյալ տնտեսական վերելքի փուլը պատմությունը ներկայացվում էր որպես տիրապետող դասակարգի ներկայացուցիչների գործունեություն, այդ իսկ պատճառով այն գրվում էր որպես իրադարձությունների կամ իրադարձային պատմություն: Այդ պատմությունն իմաստավորվում է որպես համընդհանուր մի դաժան շարժում, որին զոհաբերվում են և անհատները: Թեև պատմական ժամանակի անդարձելիությունը պաշտոնապես ճանաչվում էր կարևորագույն սոցիալական ինստիտուտների՝ քրիստոնեական եկեղեցու և պետության կողմից և ամրագրվում նաև միջնադարյան հոգևոր մշակույթում, այդուհանդերձ պարզ մարդը պատմական ժամանակի անդարձելիության հետ որևէ առնչություն չունի: Ժամանակը մարդու կողմից ստեղծված «իրերի ժամանակ» էր, և այդ իմաստով մարդը խորթ ու օտար չէր պատմությանը, նա պարզապես իր կողմից ստեղծված իրերի ու առարկաների հետ ներառվում էր պատմության մեջ: Այդ ամենի հետևանքը այն է, որ մարդկային պատմությունը կորցնում է իր մարդաչափությունը: Կապիտալիզմի զարգացումը համաշխարհային մասշտաբով իրականացնում է պատմական անդարձելի ժամանակի միասնականացումը: Ամբողջ աշխարհը ներառվում է այդ ժամանակի

հարաշարժ ընթացքի մեջ: Ժամանակի հոսքը միասնականանում է: Սակայն այդ պատմությունը, որն անմիջապես և ամենուր դառնում է նույնական, ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ ներպատմական հրաժարում պատմությունից: «Վերացական հավասար ժամանակահատվածների բաժանված տնտեսական արտադրության այդ ժամանակը ողջ աշխարհում հանդես է գալիս որպես միևնույն օր»¹², որպես ամբողջ աշխարհում միաժամանակ հեռարձակվող միևնույն բեմադրություն:

Բեմականացումը ծավալվում է այն ժամանակ, երբ կորսվում է կյանքի ներքին ամբողջականությունը: «Պատկերները, որոնք շերտազատվում են կյանքի որևէ հանգամանքից, միախառնվում են անընդհատ շարժման ընդհանուր հոսքին, որտեղ, սակայն, այդ կյանքի միասնականությունն այլևս անհնար է վերականգնել»¹³: Իրականությունը, որն ընկալվում է ոչ թե որպես անապակ ամբողջություն, այլ որպես «սոսնձված» մասերի գումար, ոչ այլ ինչ է, քան մտահայեցողության արժանի կեղծ աշխարհ: Իր դրսևորման բոլոր մասնավոր ձևերում, լինի պարզ տեղեկատվություն թե քաղաքական քարոզչություն, առևտրային գովազդ թե անմիջական սպառում, բեմականացումը ներկայացնում է հասարակության մեջ գերիշխող ապրելակերպի առկա մոդելը: Եվ այսու, բեմականացումը որևէ այլ բանի մասին չի վկայում, բացի նրանից, որ «այն, ինչ բեմականացվում է, բարիք է, և այն, ինչ բարիք է, բեմականացվում է»¹⁴: Այսպիսին է Գ. Հեգելի «իրականը բանական է, բանականը՝ իրական» հայտնի արտահայտության դեբորյան յուրահատուկ մեկնաբանությունը: Անհատական ցանկացած ռեալություն դառնում է հասարակական կամ քաղաքական իշխանության կողմից բեմադրված ներկայացում, մոգոնված սոցիալական իրողություն: Բեմականացման միջոցով ցուցադրվող աշխարհն ամեն ինչի վրա գերիշխող ապրանքի աշխարհն է: Հասարակության կողմից վաճառվող աշխատանքը առանց բացառության դառնում է տոտալ ապրանք, անհատի վարքում տեղի է ունենում գործառույթային էական փոխատեղում՝ անցում արտադրությունից սպառմանը, աշխատանքի վայելքի ապրումներից՝ ապրանքի մտահայմանը: Օտարված սպառումը, Դեբորի պատկերացմամբ, դառնում է օտարված արտադրության առնչությամբ զանգվածների որոշակի հավելյալ պարտականություն, և աշխարհը դառնում է խուռներամ համադիտողների ստվար զանգված:

Մարդը որքան շատ է համաձայնում յուրացնել և սպառել հրամցվող պատկերներն ու տեղեկատվությունը, այնքան ավելի քիչ է հասկանում ինքն իրեն, իր անձնական ցանկությունները, անգամ գոյությունը: Գործող, բայց «հարկադրաբար» համադիտող դարձած մարդկանց համար ներկայացման արտաքին բնույթը դրսևորվում է այն բանով, որ

¹² Նույն տեղում, էջ 86:

¹³ Նույն տեղում, էջ 23:

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 24:

իրենց արարքներն այլևս պատկանում են ոչ թե իրենց, այլ ուրիշներին՝ նրանց, ովքեր ներկայացնում են այդ տեղեկատվությունը, տեսարաններն ու ցուցքը: Շրջապատում ամեն ինչ թվում է օտար և առընթեր, անվստահությունն ու կասկածը դառնում են բեմականացված հասարակության սոցիալական ախտանիշները: Խռովահույզ ժամանակների ճգնաժամային ոգին դառնում է հասարակության խորհրդանիշը: Ահա թե ինչու մարդը ոչ մի տեղ իրեն իր տանը չի գգում, ամենուր ներկայացում է, սոցիալական մի մեծ թատերական ցուցադրանք: Աշխարհը, կորցնելով բնականությունը, վերածվում է վիթխարի բեմադրության:

Մարդը կորցնում է ինքնուրույն մտածելու, տեսածին հավատալու և իր կարծիքին ապավինելու կարողությունը: Ինքն իրեն չճանաչողներով ներկայացվածը թեկուզ մակերեսորեն վերլուծելու բնական անհրաժեշտության պարտավորությամբ՝ նա կուրորեն հավատում է մտավոր ջանքեր չպահանջող հորինումներին ու նպատակասլաց ձևով խեղաթյուրված, երբեմն միստիֆիկացված ֆեյք նորություններին (fake news), դադարում է սոցիալական և քաղաքական իրականությունն ընկալել այնպիսին, ինչպիսին այն կա: «Տեղեկատվական տեխնոլոգիաների և ցանցային հասարակության ընձեռած տեխնոլոգիաները, - նկատում է Լևոն Բաբաջանյանը, - հնարավորություն են ընձեռում ոչ միայն անսահմանափակ տարածելու տեղեկություն, այլև կեղծելու իրականությունը, մատուցելու կեղծ իրականություն կամ այլ կերպ ասած՝ բեմականացնելու իրականությունը»¹⁵: Վերլուծելով ժամանակակից կյանքի բոլոր ոլորտներում, հատկապես քաղաքական ասպարեզում դրսևորվող բեմականացման դրսևորումների առանձնահատկությունները՝ Լ. Բաբաջանյանը նկատում է, որ ինչպես թատրոնում, այնպես էլ մերօրյա ցանցային հասարակությունում բեմականացման գործընթացները ծավալվում են երկու տարածությունում՝ բեմում և ետնաբեմում: Բեմում խաղարկվում է քաղաքական իրականությունը, ետնաբեմում այն նախագծվում է: Թե՛ բեմում, թե՛ ետնաբեմում իրադարձություններն իրական են, սակայն հանդիսատեսը տեսնում է միայն բեմում կատարվողը, իսկ ետնաբեմը նրանից հետոքեն թաքցվում է: «Տեղեկատվական հասարակության այս բացն է, որ հնարավորություն է տալիս տարբեր քաղաքական կազմակերպությունների վերահսկողության տակ պահելով տեղեկատվական դաշտը հանրությանը մատուցելու իրենց ցանկալի իրականությունը կամ այլ կերպ՝ բեմականացնելու իրականությունը, ցույց տալու այն, ինչն անհրաժեշտ է, և թաքցնելու այն, ինչը սպառնում կամ վտանգավոր է իրեն իշխանության կամ ազդեցության համար»¹⁶: Պատահական չէ, որ քաղաքական բանավեճերը ընթանում են ոչ թե քաղաքական գաղափարների,

¹⁵ Լ. Բաբաջանյան, Քաղաքական կյանքի բեմականացման փոխակերպումները արդի քաղաքական գործընթացների համատեքստում // Բանբեր Երևանի համալսարանի. Փիլիսոփայություն, Հոգեբանություն, № 1, Եր., 2019, էջ 35:

¹⁶ Նույն տեղում, էջ 37:

սկզբունքների և ծրագրերի բախման ու մրցակցության ձևով, այլ հանրությանը ներկայացվում են իմիջմեյթերների ու ռեժիսորների կողմից լավ կամ վատ բեմադրված թատերական ներկայացումների ձևով, որտեղ մեծ դեր են կատարում միզանսցենը, ժեստերն ու արտաքին տեսքը¹⁷: Ասվածն ամբողջովին նկատվում է նաև հայ քաղաքական միջավայրում: Մարդկանց սրտերի և ձայների համար հախուռն պայքարում վաղուց մոռացվել են համոզմունքներն ու սկզբունքները: Մեզանում նույն թատրոնն է՝ արևելյան ֆարսի վերածված փերֆորմանսը (անգլ. performance – կատարում, ներկայացում):

XX դարի 2-րդ կեսից ձևավորվում է չինքնորոշվող, սոցիալական կարծրատիպերին ու պայմանականություններին կուրորեն հետևող, ցուցադրական ակտիվությամբ ապրող միջինացված մարդը, մարդկային ունիվերսալ միևնույն տիպը՝ «միաչափ մարդը»¹⁸: Տարբեր կաստաների և խավերի բաժանված նախկին հասարակությանը փոխարինում է ստանդարտացված հասարակությունը: Մետաֆիզիկական ցանկացած հարցադրում «միաչափ մարդու» համար խորթ է, անընդունելի և անօգտակար¹⁹: Նրա կենսական տարածությունն ընդարձակ չէ՝ աշխատանք, սնունդ, քուն, առողջություն, զվարճալիքներ: Մարդու նման պատկերը, ինչպես նկատում է Յուլիուս Էվոլան, համապատասխանում է «կենդանական իդեալին», որը վկայում է «կենսաբանական բարեկեցության իդեալի, comfort-ի, լավատեսական բերկրաթմբի (էֆորիա) մասին, որտեղ առաջնահերթ նշանակություն է տրվում այն ամենին, ինչն աղերսվում է առողջության, երիտասարդության, ֆիզիկական ուժի, անվտանգության և նյութական բարեկեցության, ստամոքսի ու սեռական պահանջմունքների պարզունակ բավարարման հետ»²⁰:

Միաչափությունն ամենից առաջ բնութագրվում է աշխարհի զգայական ընկալմամբ: Այն մերժում է գիտակցության ցանկացած ձև, որն այս կամ այն կերպ չի առնչվում ֆիզիկական առարկաների հետ, ուստի իրականության անդրանցական չափման ցանկացած ձև անընդունելի է, նկատում է Քեն Ուիլբերը²¹: Գոյության անձնական սահմանները մշտապես հաղթահարելու, աշխարհը որպես տրանսցենդենտալ ամբողջություն մտահայելու խիստ մարդկային կարողությունները, որոնցով մարդը տարբերվում է կենդանուց, համարվում են անբնական ու անօրինական: Այն ամենը, ինչ չի տեղավորվում միաչափ վարքի շրջանակներում, գնահատվում է որպես հոգեկան կամ սոցիալական շեղում:

Միաչափ մարդու առաջացումը պատահականություն չէ: Սոցիալական կառուցարկման ժամանակակից համակարգը նպատակապես

¹⁷ Տե՛ս **Кара-Мурза С. Г.** Манипуляция сознанием. М., 2000, էջ 219-220:

¹⁸ **Маркузе Г.** Эрос и цивилизация. Одномерный человек: Исследование идеологии развитого индустриального общества. М., 2002, с. 275:

¹⁹ Տե՛ս **Wilber K.**, The Eye of Spirit, Boston, 1997, էջ 140:

²⁰ **Эвола Ю.** Оседлать тигра. СПб., 2005, с. 244.

²¹ Տե՛ս **Wilber K.**, A Brief History of Everything, Dublin, 1996, էջ 11-12:

ձևով ուղղված է ծայրաստիճան պարզունակ մարդկային տեսակի արտադրությանն ու վերարտադրությանը, որի մտահոգությունների առանցքը ձևավորվում է միայն սպառման, պարզունակ մտքերի, ցանկությունների ու հույզերի շուրջը: Հ. Մարկուզեի կարծիքով՝ միաչափ մարդու ձևավորման հիմնական պատճառը «տեխնածին» քաղաքակրթությունն է և դրան համապատասխանող տնտեսական, սոցիալական ու քաղաքական հարաբերությունները: Միաչափ մարդը համապատասխանում է տնտեսական հարկադրանքի և գիտակցության մանիպուլյացիայի վրա կառուցված ամբողջատիրության նոր տարատեսակի գաղափարախոսությանը: Մոդեռնի գլխավոր արժեքների՝ «ազատության ու բանականության արքայության» ազատական երազանքներով հագեցված ժամանակներին հաջորդում է մարդու շահագործման, անհատականության ճնշման պատմական նոր՝ հետարդյունաբերական շրջափուլը, որտեղ քաջալերվում և լայնորեն տարածվում են ինտելեկտուալ զարգացում չպահանջող և մարդու լիակատար ու համակողմանի իրացումը խոչընդոտող մասնագիտությունները: Սոցիալական մակարդակում միաչափությունը, հասնելով իր լրումին, դառնում է մարդաբանական ճգնաժամի պատճառ:

Ռենե Գենոնի կարծիքով՝ մարդու ճգնաժամը կապված է պատմության ինվոլյուցիոն (լատ. involutio - հետաձ) ընթացքով: Առաջադիմության տեսությունը, նկատում է նա, Լուսավորականության փիլիսոփայության ներկայացուցիչների նեղ շրջանակում հնարված առասպել է²²: Այդ առասպելի թիկունքում թաքնված պատմական հետաձի վարկածը, որը քննարկվել է դեռևս Նոր ժամանակի փիլիսոփայության շրջանակներում²³, քաղաքակրթության զարգացման հետարդյունաբերական փուլում վրա հասած «ինտելեկտուալ գիշերն» ազդարարում է սպառողական հասարակության միաչափ մարդու «կենդանական իդեալի» անվիճելի գերակայության մասին: Մարդաբանական առումով սա խիստ բացասական հետևանք է ունենում, քանի որ այս պայմաններում անհատն այլևս ոչ թե սեփական կյանքի կառուցարկման իրական հեղինակն է, այլ իշխող փոքրամասնության կողմից սահմանված խաղի կանոնների պարտադրյալ դերակատարը: Նյութականն ավելի է կարևորվում, քան հոգևորը, ժամանակը սեղմվելով դառնում է միայն ներկա, որն այլևս ո՛չ անցյալով է ծանրաբեռնված, ո՛չ ապագայով՝ հղի: Բարձր մշակույթի դեմ

²² Տե՛ս Գենոն Ք. Восток и Запад. М., 2005, էջ 59:

²³ 1750 թ. Դիժոնի ակադեմիայի առաջադրած՝ «գիտությունների ու արվեստների զարգացումը նպաստել է բարքերի անկմանը, թե՛ բարելավմանը» հարցին ժան - ժակ Ռուսոն տալիս է բացասական պատասխան՝ հավատացած լինելով, որ Վերածննդի դարաշրջանից սկսած՝ գիտությունների ու արվեստների զարգացումը չի նպաստել հասարակության բարոյական առաջադիմությանը: Քաղաքակրթության զարգացումն ուժեղացնում է մարդու կողմից մարդու ստրկացումը և շահագործումը, մարդուն օտարում է բնությունից ու բնականից, նրան դարձնում արհեստական, անբնական պահանջմունքների գերին: Տե՛ս Рycco Жан-Жак. Об общественном договоре. М., изд. АиФ, 2012:

ընդվզող քաղաքակրթությունն ինքնահայող մարդու փոխարեն ձևավորում է մարդու մի նոր տեսակ, որին բնորոշ է հոգևոր անմեղսունակությունը²⁴: Անհետանում են մարդկային կյանքի բարձրագույն՝ անդրանցական չափումները, տեխնիկական ռացիոնալիզմը հռչակվում է որպես գոյության և գործունեության միակ հուսալի երաշխավոր:

«Ապրանքների արտադրությունից» «ծառայությունների արտադրությանն» անցում կատարած ժամանակակից տնտեսությունը մարդուն տրամադրում է կենցաղի կազմակերպման համար նախատեսված տարատեսակ ծառայություններ՝ բեմականացված հասարակությանը բնորոշ հեռուստատեսային թոկ-շոուներից (անգլ. *talk show* – հեռուստահաղորդման ժանր, որտեղ մի քանի մասնակից քննարկում են հաղորդավարի առաջադրած թեմաները) սկսած մինչև զբոսաշրջային տարաշխարհիկ շրջագայություններ: Միաչափ մարդու համար դրանց վրա ծախսված ժամանակը հանդիսանքի, պատկերների և բեմական հարդարանքի սպառման ժամանակ է, երբ «ժամանակի իրողությունը փոխարինվում է ժամանակի գովազդով»²⁵: Դեբորի այս միտքը համահունչ է Բողրիյարի այն մտքին, որ ժամանակակից աշխարհում ամեն ինչ մարդու կողմից ընկալվում է սիմուլյացիայի միջոցով՝ «բնապատկերները լուսանկարչության, կանայք՝ սեքսուալ սցենարի, միտքը՝ հաղորդագրության, ահաբեկչությունը՝ նորաձևության և ՁԼՄ-ի միջոցով, իրադարձությունները՝ հեռուստատեսության միջոցով: Թվում է՝ անզամ իրերը գոյություն ունեն միայն հանուն այդ տարօրինակ նախասահմանման: ... Մի թե այս աշխարհը գոյություն ունի միայն որպես ինչ-որ այլ աշխարհում ստեղծված գովազդ»²⁶:

Բեմականացված հասարակության հաստատումը վկայում է «պատմության կաթվածահար» վիճակի մասին, երբ թե՛ անհատը, թե՛ հասարակությունը հայտնվում են «ժամանակի ճամփեզրին» (Գի Դեբոր): Սակայն պատմական գիտակցության այս ճգնաժամը չի ընկալվում որպես պատմության վախճան, քանի որ հասարակությունը դեռևս ունակ է գնահատելու մարդկային կենսագործունեության մեջ «արտաժամանակային պատմության» շրջանառության վտանգավորությունը, երբ այլևս չի լինի ոչ «մարդկային» պատմություն, ոչ «բնական» պատմություն:

Նման հեռանկարից խուսափելու համար անհրաժեշտ է իրականացնել պահպանողական հեղափոխություն, որպեսզի «մարդու բարձրագույն հոգևոր կողմնորոշիչը լինի ոչ թե առաջընթացը, այլ հավերժ վերադարձը, ավելի ճիշտ՝ «վերադարձը հավերժականին»²⁷, վերադարձը գոյության անձնական սահմանները մշտապես հաղթահարելու, աշ-

²⁴ Տե՛ս **Էդ. Ա. Հարությունյան**, Համատեքստի հերթափոխը. մարդկային կեցության սոցիոմշակութային այլատեսակությունների ապականոմը, «Բանբեր Երևանի համալսարանի. Փիլիսոփայություն, Հոգեբանություն», № 1(19), Եր., 2016, էջ 5:

²⁵ **Дебор Г.** Общество спектакля. М., 2000, с. 89.

²⁶ **Бодрийар Ж.** Америка. СПб., 2000, с. 98-99.

²⁷ **Кутырев В. А.** Философия постмодернизма. Нижний Новгород, 2006, с. 101.

խարհը որպես տրանսգենդենտալ ամբողջություն մտահայելու խիստ մարդկային կարողությունը:

ГАГИК СОГОМОНЯН – *Антропологическая расплата за неотвратимый прогресс.* – Начиная со второй половины XX века люди разочаровались в идеологии «прогрессивизма». Формируется не самоопределившийся, слепо следующий социальным стереотипам и условностям, живущий демонстративной активностью «одномерный человек». Высшей ценностью общества потребления и мотивацией деятельности «одномерного человека» становится удовольствие. Бездомность, т.е. отчуждение, становится судьбой этого мира. Бездомность, воспринимаемая в этом смысле, означает неподлинность, редукцию человеческого существования к мифическому, к «обществу спектакля», где теряется трансцендентальная целостность жизни. Анализируя систему ценностей, действий и поведения «одномерного человека», «общества спектакля», автор приходит к выводу, что для того, чтобы не оказаться на «обочине времени», необходимо осуществить консервативную революцию, чтобы высшей духовной ориентацией человека был не прогресс, а вечное возвращение, а точнее, возвращение к вечному, возвращение к всеобъемлющей целостности жизни.

Ключевые слова: *прогрессивизм, кризис, неопределенность, отчуждение, бездомность, общество спектакля, человек-манипулятор, одномерный человек, антропологический кризис, возвращение к вечному*

GAGIK SOGHOMONYAN – *Anthropological Retribution for Inevitable Progress.* – From the second half of the 20th century, people have become disillusioned with the ideology of "progressivism". A non-self-determined "one-dimensional person" is being formed, who blindly follows social stereotypes and conventions, living with demonstrative activity. The highest value of the consumer society and the motivation for the activity of "one man" is pleasure. Homelessness, that is alienation, becomes the doom of this world. Homelessness, perceived in this sense, means inauthenticity, a reduction of human existence to the mythical, to the "society of the spectacle," where the transcendental integrity of life is lost.

Analyzing the system of values, actions, and behavior of the "one-dimensional person" of the "society of the spectacle", the author concludes that in order not to be on the "borderline of time", it is necessary to start a conservative revolution, so that the highest spiritual orientation of a person is not the progress, but an eternal return, or, more precisely, a return to the eternal, a return to the all-embracing integrity of life.

Key words: *progressivism, crisis, uncertainty, alienation, homelessness, society of spectacle, man-manipulator, one-dimensional man, anthropological crisis, return to the eternal*